

Tadeusz Jędrysiak

Turystyka kulturowa w obiektach przemysłowych – zagadnienia ogólne

Turystyka Kulturowa nr 6, 17-35

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Tadeusz Jędrzyak

Turystyka kulturowa w obiektach przemysłowych – zagadnienia ogólne

Słowa klucze: turystyka kulturowa w obiektach przemysłowych, zabytki techniki, formy ochrony obiektów przemysłowych

Streszczenie: W artykule autor prezentuje wstęp do obszernego zagadnienia jakim jest turystyka kulturowa w obiektach przemysłowych. Oprócz definicji dziedzictwa przemysłowego znajdujemy także definicję zjawiska, jakim jest turystyka kulturowa w obiektach przemysłowych, krótki opis historii przemysłu oraz formy ochrony zabytków w na świecie i w Polsce. W ostatnim passusie autor prezentuje model turysty zainteresowanego turystyką obiektów przemysłowych oraz przedstawia listę postulatów potrzebnych do zrealizowania, szczególnie w Polsce, by ta gałąź turystyki mogła się rozwijać.

1. Definicje dziedzictwa przemysłowego

Długo trzeba było czekać, aby historycy sztuki, architekci, a także ludzie zajmujący się turystyką zrozumieli, że obiekty przemysłowe też mogą być zabytkami i można je promować w celu przyciągnięcia do miasta turystów i inwestorów. Do końca XIX w. zabytki techniki traktowano w Europie jako „ułomki przeszłości”, które należy zbierać i umieszczać w prywatnych muzeach. Obecnie obiekty przemysłowe mogą być cennym walorem turystycznym, głównie z powodów poznawczych i znajdują się one w sferze zainteresowań turystów. Dziedzictwo przemysłowe, które stanowi fragment dziedzictwa kulturowego, „zapisuje” dzieje cywilizacji ze szczególnym uwzględnieniem procesów technicznych i technologicznych. Jest ono nierozzerwalnie związane z losami mieszkańców tej ziemi, ich zwyczajami, tradycją ludową, ubiorami, religią. Stąd też historia przemysłu „ilustrowana” jest w sferze materialnej i przestrzennej strukturami powiązаныmi z krajobrazem, a także zabytkowymi maszynami i procesami technologicznymi [Naziębło 2008, s. 215].

Dziedzictwo przemysłowe stanowi swoisty zapis historii cywilizacji, który przedstawia procesy techniczne oraz technologiczne. Historię przemysłu ilustrują w sensie materialnym budowle i struktury przestrzenne związane z określonym miejscem, powiązane z krajobrazem, a także zabytkowe maszyny i procesy technologiczne. Takie obiekty jak stare gazownie, dawne wieże ciśnień, młyny, elektrownie, browary, gorzelnie, kuźnie, tartaki, cegielnie i zabudowania fabryczne, które często nie zachowały zabytkowego wyposażenia, stanowią coraz częściej dostrzegany element dziedzictwa kulturowego. I to niezwykle ważny aspekt jego wielkiej wartości dla współczesnego i przyszłego pokolenia. Świadomość wartości dziedzictwa przemysłowego lat minionych może być ważnym elementem w wychowaniu młodzieży do twórczego kontaktu z nowoczesną techniką i technologią.

Na dziedzictwo przemysłowe składają się w pierwszej kolejności zakłady produkcyjne, zarówno te z przeszłości, jak i współczesne, oraz ich wytwory, a także związane z przemysłem budynki, zespoły architektoniczne i krajobrazy, urządzenia, maszyny i narzędzia oraz inne przedmioty wykorzystywane w procesie produkcyjnym i rzemiośle, umiejętności i technologie, jak również ukształtowane w związku z produkcją przemysłową style życia, zwyczaje, tradycje, wydarzenia, twórczość artystyczna i przedmioty sztuki będące świadectwem lub nawiązujące do rozwoju przemysłu i techniki, zarówno w przeszłości jak i współczesności [Burzyński, Staszewska-Ludwiczak, Pasko 2009, s. 19-20].

Polska Organizacja Turystyczna (POT) określa dziedzictwo przemysłowe jako zabytki budownictwa przemysłowego i techniki. Są to obiekty związane z działalnością produkcyjną: kopalnie, huty, elektrownie, różnego rodzaju fabryki przemysłu maszynowego, obiekty

związane z przemysłem przetwórczym (wiatraki, młyny, gorzelnie, browary, kuźnie), przemysłem papierniczym (papiernie, drukarnie), włókienniczym, ceramicznym (fabryki ceramiki, cegielnie) i wiele innych. Do tej grupy zabytków zaliczane są także obiekty związane z transportem kolejowym (linie kolejowe wraz z zespołami dworcowymi i infrastrukturą kolejową), transportem rzeczonym (kanały wodne, śluzy, zapory), morskim (stocznie, urządzenia portowe) i lądowym. Są to także dzieła myśli inżynierskiej, jak mosty, wiadukty, tamy, czy urządzenia hydrotechniczne (kanały rzeczne) [*Turystyka w obiektach...* 2004, s. 6].

Natomiast M. Kronenberg [Kronenberg 2007, s. 39] określa dziedzictwo przemysłowe jako tę część dziedzictwa kulturowego, która składa się z pozostałości kultury przemysłowej, posiadającej wartości historyczne, technologiczne, społeczne, architektoniczne, urbanistyczne i naukowe. Na te pozostałości składają się przede wszystkim obiekty poprodukcyjne, ale także (w przypadku większych kompleksów poprzemysłowych) obiekty i tereny pełniące funkcje towarzyszące dla przemysłu, w tym również społeczne.

Spoglądając na obiekty przemysłowe w miastach, można stwierdzić, że w pewnym sensie kształtują one i uatrakcyjnają formę miejskiego krajobrazu kulturowego. Często są czynnikiem kreującym piękno miast, ich sylwetki są widoczne z daleka, są też niejednokrotnie magnesem ściągającym turystów i krajoznawców. Im bardziej jest ich okazała forma architektoniczna, im bogatszy materiał, im dawniejszy czas ich powstania budowli tym jest większe zainteresowanie zwiedzających. Stare fabryki przekształcane są w muzea lub centra handlowo-rozrywkowe. Mają one specyficzny klimat i dzięki temu cieszą się dużą popularnością.

2. Turystyka kulturowa dziedzictwa przemysłowego

Turystyka dziedzictwa przemysłowego to taka, która zainteresowana jest produkcją przemysłową, jej procesami, otoczeniem i efektami. Jak już wspomniano Polska dysponuje bogatymi zasobami dziedzictwa przemysłowego, co stanowi podstawę tworzenia produktu turystycznego określanego mianem **turystyki dziedzictwa przemysłowego**. Przez taki rodzaj turystyki należy rozumieć wszelkie podróże, których podstawowym, a niekiedy i jedynym celem jest poznawanie dziedzictwa przemysłowego [Stasiak 2009, s. 89]. Turystyka dziedzictwa przemysłowego dotyczy odwiedzania tych terenów gdzie dziedzictwo stanowi główną atrakcję i jego poznanie jest głównym motywem wizyty. Dotyczy ona zwiedzania obiektów, gdzie można prześledzić dawne procesy technologiczne, obejrzeć stare maszyny, a przede wszystkim poczuć atmosferę dawnego zakładu przemysłowego. Uwzględniając pewne uproszczenia można przyjąć, że turystyka dziedzictwa przemysłowego ma miejsce w tych obiektach, gdzie funkcja produkcyjna została zastąpiona funkcją kulturalną (muzea, galerie sztuki) [Kronenberg 2007, s. 38].

H. Handszuh [Handszuh 2005, s. 30-31] turystykę dziedzictwa przemysłowego definiuje z kolei jako „produkt oparty na wykorzystaniu oddziedziczonych po poprzednich pokoleniach a także współcześnie powstających miejsc, budynków, układów przestrzennych, urządzeń, narzędzi, przedmiotów, technologii i umiejętności mających zastosowanie w procesach produkcyjnych oraz związanych z nimi stylów życia i tradycji, sztuki i jej wytworów, które dają świadectwo rozwoju przemysłu i techniki, zarówno w przeszłości, jak i obecnie”.

Zadaniem A. Mikos v. Rohrscheidta [Mikos 2008, s. 121] turystyka kulturowa obiektów przemysłowych i technicznych obejmuje podróże turystyczne, ukierunkowane głównie na zwiedzanie historycznych lub czynnych obiektów związanych z wydobywaniem surowców, produkcją masową i techniką oraz krajobrazów przemysłowych, o ile aspektem wiodącym tych podróży lub głównym motywem ich podjęcia jest zapoznanie się z historią zakładów, obiektów i urządzeń lub historycznym rozwojem procesów technologicznych i produktów

albo przeżycie osobistego spotkania z przemysłem, produkcją i techniką w miejscach autentycznie związanych z ich historią i aktualną działalnością.

B. Osiecki [Osiecki 2005, s. 310] definiuje natomiast turystykę przemysłową jako formę rekreacji, edukacji i aktywnego wypoczynku, organizowanego na terenach obecnej lub przeszłej aktywności gospodarczej, opartej na substancji budowlanej i liniach technologicznych związanych z wytwarzaniem i produkcją dóbr materialnych usług oraz jego otoczeniem, zarówno do ich zwiedzania, jak i zakwaterowania, a także działalności gastronomicznej i innych szeroko rozumianych usług. Turystyka przemysłowa, nazywana też turystyką industrialną, obejmuje wszelką usługową działalność turystyczną odbywającą się w obiektach służących obecnie lub wcześniej do działalności produkcyjnej, a głównym jej celem jest możliwość zaprezentowania dziedzictwa kulturowego lub dokonań współczesnej techniki i promocja zakładów.

Turystyka związana z zabytkami techniki i obiektami poprzemysłowymi na świecie bije rekordy popularności, w Polsce jest zjawiskiem stosunkowo nowym, które nie wpisało się jeszcze w katalog produktów turystycznych oferowanych turystom krajowym i zagranicznym. Ewentualnie do programu dopisywane są pojedyncze zakłady, szczególnie browary. Należy jednak pamiętać, że wykorzystując zabytki techniki i przemysłu można stworzyć niezwykle atrakcyjną ofertę turystyczną.

Wzrost znaczenia turystyki dziedzictwa przemysłowego niesie pozytywne efekty dla rozwoju regionalnego, wpływa na wzrost gospodarczy, może łagodzić skutki restrukturyzacji przemysłu na rynku pracy poprzez tworzenie nowych miejsc w sektorze usług. Wykorzystanie zasobów dziedzictwa przemysłowego do celów turystycznych sprzyja rozwojowi gospodarstwu zarówno w skali lokalnej, jak również w skali całego kraju. Turystyka dziedzictwa przemysłowego podnosi atrakcyjność turystyczną wybranych obszarów, a przez to wzmacnia potencjał gospodarczy regionów [*Turystyka w obiektach...* 2004, s. 5].

3. Zabytki techniki i ich podział

Dorobek przeszłości przejawia się nie tylko w dawnych dziełach sztuki i architektury, lecz również w zabytkach techniki takich jak: budowle, maszyny, konstrukcje, urządzenia, narzędzia. Zabytki techniki są dokumentami myśli inżynierskiej oraz walki człowieka nad opanowaniem przyrody. Reprezentują jedną z najbardziej zaszczytnych dziedzin działalności człowieka w swym rozwoju cywilizacyjnym.

Zabytki techniki kryją w sobie walory istotne dla naszej cywilizacji, gdyż dzięki nim poznajemy relacje zachodzące pomiędzy człowiekiem, przyrodą i techniką. Część z nich pozostaje charakterystycznym dla dawnych, a inne dla nowoczesnych form gospodarki, techniki i nauki. Dzięki temu całość wiąże się z ukazaniem postępu technicznego. Te dzieła techniki nazywa się zabytkami techniki i mogą być nimi zarówno obszary cywilizacyjne jak i poszczególne obiekty techniki [Prażanowski]. Zabytki techniki bowiem są obiektami będącymi świadectwem dziedzictwa szeroko pojętej kultury technicznej.

W dziedzictwie przemysłowym wyróżnia się dobra kultury nieruchome i ruchome. Do grupy określanej mianem nieruchomych zabytków kultury zalicza się obiekty związane z działalnością produkcyjną, a także dzieła myśli inżynierskiej np. mosty, wiadukty, tamy czy urządzenia hydrotechniczne. Do grupy określanej mianem ruchomych zabytków kultury, zalicza się z kolei maszyny i urządzenia stanowiące wyposażenie fabryk, zbiory placówek muzealnych, pojazdy silnikowe, urządzenia kolejowe itp. [*Turystyka w obiektach...* 2004, s. 6]. W poniższej tabelicy zestawiono dobra kultury nieruchome i ruchome składające się na dziedzictwo przemysłowe.

Tabela 1: Dobra kultury nieruchome i ruchome w dziedzictwie przemysłowym

Dobra kultury nieruchome	Dobra kultury ruchome
obiekty przemysłu wydobywczego (kopalnie); obiekty przemysłu ciężkiego (huty, fabryki przemysłu maszynowego); obiekty przemysłu energetycznego (elektrownie); obiekty związane z przemysłem przetwórczym (wiatraki, młyny, gorzelnie, browary, kuźnie); obiekty przemysłu papierniczego (papiernie, drukarnie); obiekty przemysłu włókienniczego; obiekty związane z przemysłem ceramicznym (fabryki ceramiki, cegielnie); obiekty związane z transportem kolejowym (linie kolejowe wraz z zespołami dworcowymi i infrastrukturą kolejową); obiekty transportu rzeczno (kanały wodne, śluzy, zapory); obiekty związane z transportem morskim (stocznie, urządzenia portowe) i lądowym; dzieła myśli inżynierskiej (mosty, wiadukty, tamy) i urządzenia hydrotechniczne (kanały rzeczne); inne obiekty.	maszyny i urządzenia stanowiące wyposażenie fabryk, kopalń, hut itp.; zbiory placówek muzealnych; pojazdy silnikowe (samochody osobowe, ciężarowe, motocykle); urządzenia kolejowe (zwrotnice, semafony, nastawnie, pompy itp.); środki transportu publicznego (autobusy i tramwaje, pojazdy konne); sprzęt i urządzenia wojskowe (pojazdy opancerzone, czołgi, armaty itp.); inne.

Źródło: M. Łabaj, Metodyka zagospodarowania turystycznego i rekreacyjnego terenów poprzemysłowych, w: Bogactwo dziedzictwa przemysłowego jako wyzwanie i atrakcyjny produkt dla turystyki i rekreacji, Materiały z I konferencji międzynarodowej, Zabrze 10-11.09.2004, Wydawnictwo GWSH, Katowice 2004, s. 107-108.

4. Rozwój przemysłu na ziemiach polskich i w Europie

Początki działalności przemysłowej na ziemiach polskich miały miejsce na terenie obecnego województwa świętokrzyskiego, a najstarszą gałęzią przemysłu jest górnictwo i hutnictwo. Człowiek pojawiła się na tym terenie (dolina rzeki Kamiennej w okolicach Kielc) około 100 000 lat temu. Do czasów współczesnych pozostało wiele cennych zabytków, świadczących o wysokim poziomie kultury technicznej jej mieszkańców żyjących na tych terenach. Ślady ich bytności stwierdzono między innymi w Jaskini Raj gdzie wykopano prymitywne narzędzia kamienne. Kamień służący do wyrobu broni i narzędzi wydobywano w pobliżu wsi Magonie koło Ostrowca Świętokrzyskiego, gdzie obecnie jest rezerwat archeologiczny i przyrodniczy Krzemionki Opatowskie. Neolityczna kopalnia krzemienia pasiastego w Krzemionkach Opatowskich koło Ostrowca Świętokrzyskiego jest jedną z największych i najlepiej zachowanych na świecie. W okresie od 11 000 – 4000 lat przed naszą erą istniała na tych terenach także najstarsza kopalnia odkrywkowa hematytu (70% żelaza) w pobliżu wsi Łyżwy i Grzybowej Góry pod Skarżyskiem w rezerwacie archeologicznym Rydno. W okresie rzymskim rozwijał się w Górach Świętokrzyskich jeden z największych ośrodków produkcji żelaza z rud darniowych. Wytopy żelaza na dużą skalę dokonywano w piecach dymarskich, których pozostałości można oglądać w Muzeum Starożytnego Hutnictwa Świętokrzyskiego w Nowej Słupi. Rozwój gospodarczy regionu

położonego między Wisłą i Pilicą związany był i jest z licznymi bogactwami naturalnymi. Na przestrzeni wieków wydobywano tu rudy miedzi, żelaza, srebra, cynku i ołowiu.

Nie mały wpływ na rozwój hutnictwa na ziemi świętokrzyskiej mieli Cystersi którzy poza wieloma zmianami w rolnictwie sprowadzili do Polski nowe technologie w wykorzystaniu rud żelaza i jego przetwórstwie. Od przełomu XIV i XV w. na tych terenach powstało wiele kuźnic żelaza i równocześnie nastąpił rozwój przemysłu wydobywczego, gdzie szczególne miejsce zajmowały marmury. Bogactwem tej ziemi były i są złoża skały wapiennej, gipsu i kamienia budowlanego. W rejonie Chęcín rozwijało się górnictwo kruszcowe którego okres świetności przypada na XV – XVII w. W przeszłości zakłady przemysłowe powstawały nad rzekami Kamienną, Czarną i Bobrzą, których woda poruszała koła wodne będące napędem wielu urządzeń w tych zakładach. Huty pracowały w oparciu o miejscowe złoża rud żelaza. Dynamiczny rozwój hutnictwa żelaza przypada na pierwszą połowę XVII w., za sprawą sprowadzonych z Włoch rodzin hutniczych przez króla Zygmunta III Wazę (Caccia, Gianotti, Gibboni, Servali), które udoskonaliły polskie hutnictwo pod względem rozwiązań technicznych i organizacyjnych. Rodziny te uruchomiły pierwsze polskie wielkie piece bazujące na węglu drzewny¹. Po pewnym zastoju w drugiej połowie XVII w., XVIII w. przyniósł dalszy rozwój górnictwa i hutnictwa na tym terenie.

Dokonujący się pod koniec XVIII w. i pierwszej połowy XIX w. rozwój nauki i techniki oraz związane z tym przemiany gospodarcze w krajach Europy Zachodniej doprowadziły do rewolucji przemysłowej. Termin „rewolucja przemysłowa” ukuli Francuzi na określenie wielkich przemian dokonywanych na ich oczach. Chodziło tu o przeobrażenie całych społeczeństw za sprawą masowej produkcji wyrobów przemysłowych, z którą wiązało się tworzenie wielkich skupisk robotniczych, a także coraz powszechniejsze stosowanie maszyn parowych. W okresie tym krajem przodującym w rozwoju technicznym była Wielka Brytania gdzie rewolucja przemysłowa rozpoczęła się od przemysłu włókienniczego. Przełomowym wynalazkiem była maszyna przędzalnicza skonstruowana w 1764 r., a następnie udoskonalona w 1767 r. przez zastosowanie do jej napędu koła wodnego. Jednak najważniejszym wynalazkiem epoki rewolucji przemysłowej było skonstruowanie w 1763 r. przez Jamesa Watta silnika parowego. Nowy napęd znalazł szerokie zastosowanie w przemyśle, jako napęd różnych maszyn i urządzeń oraz w komunikacji.

Równolegle następował rozwój górnictwa i metalurgii. Wynikało to z rozpowszechnienia (wynalezione w 1735 r.) zastosowania koksu przy wytopie żelaza. Zwiększyło to wydajność produkcji w przemyśle metalurgicznym oraz zapotrzebowanie na węgiel kamienny, wykorzystywany zarówno w metalurgii jak i do napędu maszyn parowych. Dokonany postęp umożliwił zbudowanie w 1779 r. pierwszego mostu z żeliwa.

W 1802 r. mieszkający w Anglii Amerykanin Robert Fulton zbudował pierwszy statek parowy, a w 1804 r. brytyjski inżynier i wynalazca Richard Trevithick zbudował pierwowzór lokomotywy. W 1825 r. George Stephenson skonstruował praktyczną lokomotywę parową, a trzy lata później uruchomił pierwszą linię kolejową, która łączyła Liverpool z Manchesterem. W 1850 r. miały już dalekosiężne połączenia Londyn, Paryż, Bruksela, Amsterdam, Berlin, Praga, Wiedeń, Budapeszt i Warszawa. Od 1870 r. sieć kolei żelaznych pokryła Europę od Petersburga po Lizbonę. W latach 1891-1916 powstała kolej transsyberyjska w Rosji. O znaczeniu kolei decydowało nie tylko to, że ułatwiała podróże – ale i fakt, iż w wagonach można było przewozić różne ładunki masowe, szczególnie zaś węgiel i rudy metali.

¹ Bracia Jan i Wawrzyniec Caccia we wsi Bobrza uruchomili pierwszy w Polsce wielki piec hutniczy na przełomie XVI i XVII w. We wsi Samsonów także włoscy dzierżawcy przekształcili miejscową kuźnię w nowoczesną hutę budując drugi wielki piec.

Również w innych gałęziach przemysłu nastąpił szybki rozwój. W 1777 r. Samuel Miller skonstruował piłę taśmową, a w 1824 r. Joseph Aspdin, angielski murarz, opracował formułę cementu².

Postęp dokonany w wyniku rewolucji przemysłowej spowodował potrojenie produkcji przemysłowej w Wielkiej Brytanii. Przemiany w wyniku rewolucji przemysłowej wywarły także głębokie zmiany w przemyśle we Francji, Belgii i Niemiec. Najwolniej jednak przemiany zachodziły w krajach południowej i wschodniej Europy. Było to spowodowane ogólnym ubóstwem tych krajów oraz zacofaną strukturą społeczną. Rewolucja przemysłowa trwała w przybliżeniu do połowy XIX w. Od tego czasu słowo „przemysł” oznacza zwykle produkcję na dużą skalę. Około 1850 r. rewolucja przemysłowa przekształciła się w tzw. drugą rewolucję przemysłową, charakteryzującą się zapoczątkowaniem produkcji masowej, rozwojem przemysłu chemicznego i elektrotechnicznego³.

Na terenie ziem polskich pierwsze przemysłowe zakłady pojawiły się w latach 40. XVIII w, jednak na wielką skalę przemysł rozwinął się w czasie gdy Polska była pod zaborami. Prężne uprzemysławianie rozpoczęło się w 1815 r. i trwało nieprzerwanie aż do wybuchu II wojny światowej. Przemysł na ziemiach polskich do połowy XIX w., miał charakter manufakturowy. O ile w XVIII w. dominowały manufaktury feudalne, o tyle w pierwszej połowie XIX w. rozwijały się dość intensywnie manufaktury mieszczańskie i państwowe. Zarówno pierwsze, jak i w pewnej mierze drugie wyrastały na gruncie rozwijającego się rynku wewnętrznego, głównie wiejskiego [Jeziński, Zawadzki 1966, s.62-63]. Czas ten określany jest mianem pierwszego uprzemysłowienia Polski.

Co charakterystyczne, każdy z zaborców rozwijał przemysł na ziemiach polskich zgodnie ze swoimi potrzebami. Najszybciej rozwijał się przemysł w zaborze pruskim, gdzie w oparciu o miejscową bazę surowcową węgla kamiennego, rud cynku i ołowiu oraz rud żelaza powstawały okręgi: Górnośląski, Rybnicki, Sudecki. Dominowało w nich górnictwo, hutnictwo i przemysł maszynowy, a w Okręgu Sudeckim rozwinął się ponadto przemysł włókienniczy, materiałów budowlanych, szklarski i porcelanowo-fajansowy. W zaborze pruskim powstał również Okręg Wrocławski i Okręg Zielonogórsko-Żarski, a także wiele ośrodków przemysłowych: Szczecin, Gdańsk, Elbląg, Poznań, Bydgoszcz, Grudziądz. W połowie XIX w. pojawiła się nowa technologia hutnicza, która pozwoliła zastosować węgiel kamienny umożliwiając tym samym w znaczący sposób zwiększenie produkcji stali. W związku z tym hutnictwo żelaza skoncentrowało się przede wszystkim w Górnośląskim Okręgu Przemysłowym (GOP), gdzie znajdowały się niezwykle bogate pokłady węgla kamiennego. Oprócz kopalń działały tam koksownie, huty, walcownie, odlewnie i inne zakłady przemysłu ciężkiego.

W zaborze rosyjskim głównym czynnikiem rozwoju przemysłu był chłonny rosyjski rynek zbytu. Na terenie zaboru powstały okręgi Łódzki (przemysł włókienniczy, powstałe fabryki zaopatrywały głównie carską Rosję) i Warszawski (w okolicach Warszawy rozwinął się przemysł metalowy, maszynowy i lekki). W oparciu o eksploatację surowców mineralnych rozwinęło się Zagłębie Dąbrowskie (węgiel kamienny) oraz okręg w rejonie Zawiercia i Częstochowy (rudę żelaza). W zaborze rosyjskim, na terenie utworzonego Królestwa Kongresowego na szczególną uwagę zasługuje Staropolski Okręg Przemysłowy utworzony z inicjatywy Stanisława Staszica. W okresie tym nastąpiła intensywna rozbudowa zakładów przemysłowych na terenie Kielecczyny. W Kielcach w tym czasie powstała Dyrekcja Główna Górnicza i Szkoła Akademicko-Górnicza. Na terenie Królestwa Kongresowego w 1838 r. czynnych było 51 wielkich pieców wytapiających 25 000 ton surówki rocznie. Największy rozkwit tego okręgu przypadł na XIX w., a dominującą dziedziną produkcji było hutnictwo żelaza.

² Więcej: B. Orłowski, Z. Przyrowski, *Księga wynalazków*, „Nasza Księgarnia”, Warszawa 1978.

³http://historia.gazeta.pl/historia/1,98514,6476317,Rewolucja_przemyslowa_XVIII_XIX_wieku.html?as=2&star_tsz=x, dostęp 25.02.2011

Najmniej ośrodków przemysłowych powstało w zaborze austriackim. Rozwinął się tutaj tylko Bielski Okręg Przemysłowy z dominującą produkcją włókienniczą oraz kilka niewielkich ośrodków w rejonie Krakowa. W okolicach Jasła i Krosna powstały pierwsze w świecie kopalnie i rafinerie ropy naftowej. W okresie I wojny światowej zahamowany został przemysł na terenach zaboru rosyjskiego i austriackiego (celowe niszczenie zabudowań fabrycznych, wywożenie maszyn i urządzeń). W zaborze pruskim przemysł, pracując na potrzeby wojska, rozwijał się intensywnie.

W okresie międzywojennym XX w. największą inwestycją na ziemiach polskich było rozpoczęcie w 1936 r. budowy Centralnego Okręgu Przemysłowego (COP) z centrum w widłach rzek Wisły i Sanu. Do 1939 r. wybudowano lub rozpoczęto budowę kilkudziesięciu zakładów, np. huty stali w Stalowej Woli, fabryki silników samolotowych w Rzeszowie, fabryki prochu w Pionkach, fabryki opon samochodowych w Dębicy. W ramach COP-u rozbudowano ośrodki przemysłowe w Radomiu, Starachowicach, Ostrowcu Świętokrzyskim, Kielcach, Skarżysku-Kamiennej, Lublinie. W okresie międzywojennym spadło znaczenie górnictwa i hutnictwa, wzrosła natomiast ranga przemysłu maszynowego, elektrotechnicznego i chemicznego.

W czasie II wojny światowej zniszczono ok. 65% zakładów przemysłowych. Po wojnie cała gospodarka została objęta centralnym sterowaniem. Główny nacisk położono na jeszcze większy rozwój przemysłu ciężkiego w oparciu o wydobycie węgla kamiennego na Górnym Śląsku. W okresie tym Górnośląski Okręg Przemysłowy (GOP) tworzy największy w Polsce i jeden z największych w Europie obszarów działania: górnictwa (czynnych do początku lata 90. XX w. przeszło 50 kopalń węgla, z tego 43 na obszarze zespołu miejskiego), przemysłu hutniczego (17 hut, z tego 16 w zespole miejskim, 8 zakładów hutniczych metali nieżelaznych), górnictwa rud cynku i ołowiu (4 kopalnie), centrum przemysłu maszynowego (ok. 80 różnego rodzaju zakładów przemysłu maszynowego i metalowego). Ponadto GOP stał się centrum przemysłu chemicznego (ok. 70 zakładów trzech zasadniczych grup produkcyjnych: syntezy chemicznej, przemysłu nieorganicznego i przemysłu organicznego z tworzywami sztucznymi) oraz najważniejszym w kraju producentem energii elektrycznej (7 elektrowni zawodowych i ok. 30 przemysłowych).

Powstały i rozwinęły się Wedy m. in. wielkie huty w Krakowie (Nowa Huta) i Dąbrowie Górniczej ("Katowice"), stocznie w Gdyni, Gdańsku, Szczecinie, fabryki samochodów w Warszawie, Bielsku Białej i Tychach, fabryki wagonów we Wrocławiu i w Chorzowie, zakłady zbrojeniowe w Gliwicach i Radomiu. W latach 50. XX w. odkryto duże złoża rud miedzi i siarki; rozpoczęto także odkrywkową eksploatację węgla brunatnego. Dzięki temu gospodarka mogła rozwijać się w innych kierunkach – przemysł elektrotechniczny, elektroniczny, chemiczny, energetyka. W 1964 r. oddano do użytku rurociąg "Przyjaźń", którym do dziś płynie rosyjska ropa naftowa przerabiana w wielkiej rafinerii w Płocku⁴.

Ostatnie kilkanaście lat to okres radykalnych zmian w polskim przemyśle. Gospodarka centralna zastąpiona została rynkową, co wywołało konieczność restrukturyzacji wielu zakładów produkcyjnych. Zaczęła obowiązywać fundamentalna zasada ekonomiczna, że koszty wytworzenia towaru nie mogą być wyższe od ceny jego zbycia. W związku z tym liczne nierentowne fabryki, kopalnie, huty postawiono w stan upadłości. Obecnie poza Śląskiem działalność produkcyjna skupiała się na obszarach miejskich: w Warszawie (przemysł metalowy i maszynowy), Łodzi (przemysł włókienniczy), Gdańsku (przemysł stoczniowy), Poznaniu (przemysł maszynowy). Dziś w Polsce wyróżnia się 22 okręgi⁵ oraz

⁴ <http://wiking.edu.pl/article.php?id=288>, data dostępu 20.02.2011

⁵ Za okręg przemysłowy uznaje się skupisko zakładów silnie ze sobą powiązanych terytorialnie, które wytwarzają w sumie co najmniej 1% ogółu sprzedanej produkcji przemysłowej. Dla okręgów przemysłowych charakterystyczna jest również koncentracja ludności, która jest zatrudniona w przemyśle. Potencjał wytwórczy skupia się na niewielkim obszarze a zakłady przemysłowe wykazują powiązania produkcyjne.

kilkadziesiąt ośrodków przemysłowych. Na obszarach okręgów przemysłowych odnotowuje się duży stopień przekształcenia środowiska przyrodniczego.

5. Zarys dziejów kulturowej turystyki dziedzictwa przemysłowego oraz przykłady wykorzystania dziedzictwa przemysłowego w wybranych krajach Unii Europejskiej

Zwykle regiony przemysłowe są kojarzone z zdegradowanym i zanieczyszczonym środowiskiem spowodowanym długowieczną gospodarką rabunkową. Taki wizerunek nie jest atutem przyciągającym turystów. W dobie transformacji politycznych, gospodarczych oraz także zmian w postrzeganiu turystyki i tworzeniu nowych produktów turystycznych, należy spróbować zmienić niekorzystny wizerunek, wykorzystując istniejący potencjał [Nitkiewicz – Jankowska 2006, s254]. Niewątpliwym potencjałem turystycznym okręgów i ośrodków przemysłowych są obiekty poprzemysłowe, których odpowiednie przystosowanie do zwiedzania może stworzyć atrakcyjny produkt turystyczny. Zakłady przemysłowe XIX i XX w. odgrywały ważną rolę zarówno wczoraj, jak i dziś. Będąc kiedyś symbolem nadejścia wieku industrializacji, następnie jego schyłku i bezrobocia, dzisiaj budynki przemysłowe stały się znów interesujące dla wielu grup osób z różnych powodów⁶.

Dla archeologów przemysłu ochrona i konserwacja, jak również rozumienie historii rozwoju przemysłu poprzez zabytki techniki, pozostają na pierwszym planie zainteresowania. Chcą oni umożliwić rzeczywiste spojrzenie na historię pracy i zarządzania oraz pozostałości historii przemysłowej i technologicznej, zabytków architektury, fabryk, maszyn, mieszkań itd. Ochrona i konserwacja budynków przemysłowych jest ważna dla zachowania historycznych budynków i pomników z jeszcze jednego powodu, przede wszystkim specjaliści do spraw dziedzictwa budowlanego widzą te budynki od strony ich znaczenia w historii rozwoju przemysłu technicznego. Budynki przemysłowe mają również duże znaczenie w rozwoju miast i osadnictwa oraz przedstawiają społeczną wartość historyczną, mającą ogromne znaczenie dla tworzenia nauki (np. w związku z ich konstrukcją, strukturą materiałową, kolorystyką) i pokazującą ślady ich historii (np. zamianę zastosowania czy przeznaczenia użytkowników).

Koncepcja turystycznego i rekreacyjnego wykorzystania takich terenów lub obiektów jest stosunkowo nowa. Pojawiła się w Europie Zachodniej w latach 70. XX w. wraz z postępującą deindustrializacją. Brytyjczycy, Belgowie i Francuzi musieli zastanowić się, co zrobić z zamykanymi kopalniami i hutami, jak zagospodarować zmienione przez przemysł ciężki obszary i jakie miejsca pracy zaproponować ich mieszkańcom. Wśród państw mających największe osiągnięcia w zachowaniu zabytków techniki wymienić należy Wielką Brytanię, Francję, Niemcy oraz Belgię, które poszczycić się mogą wieloma przykładami udanego zagospodarowania zabytkowych obiektów poprzemysłowych.

Ojcami kulturowej turystyki dziedzictwa przemysłowego są Brytyjczycy, którzy rozpoczęli rewolucję przemysłową. Jako pierwsi też zaczęli borykać się z problemem jej reliktyw. Stał się on widoczny zwłaszcza w latach 50. i 60. XX w. wraz ze śmiercią „starego” przemysłu. Zamiast niszczyć, państwo zainwestowało w ochronę i rewitalizację opuszczonych zakładów i obszarów. Tak zwana archeologia przemysłowa⁷ szybko przeniosła się poza Wyspy, m.in. do USA i Niemiec. Stąd już niedaleko do docenienia turystycznej atrakcyjności funkcjonujących zakładów.

Tam, gdzie społeczeństwo przemysłowe ulega przekształceniu w społeczeństwo nowoczesne, praca staje się przedmiotem zainteresowania turysty. W każdym zakątku

⁶ Europejskie Dziedzictwo Przemysłowe: Od industrializacji do kultury przemysłowej, www.eubuildit.net

⁷ Archeologia przemysłowa powstała w Anglii, w latach 50. XX w. Ze swej natury ma charakter interdyscyplinarny. Zakresem swych badań obejmuje m.in. historię gospodarki i przemysłu, historię nauki i techniki, ochronę i konserwację obiektów kultury materialnej związanej z przemysłem. Z punktu widzenia amatorów archeologia przemysłowa wiąże się z turystyką dziedzictwa przemysłowego.

nowoczesnego świata pracą produkcyjną i wytwarzanie pokazuje się zwiedzającym w ramach wycieczek tematycznych z przewodnikiem w fabrykach oraz muzeach nauki i techniki. uznanie dawnych obiektów techniki zabytki, docenienie ich wartości kulturowych i artystycznych stało się impulsem do powstania „turystyki kulturowej dziedzictwa przemysłowego” [Kruczek, Litwicka 2010, s. 11].

Jednym z pionierskich przedsięwzięć i świetnym przykładem tego typu działań była rewitalizacja belgijskiej kopalni Blegny-Mines. Przygotowania rozpoczęto natychmiast po zaprzestaniu robót wydobywczych. – Sukces był natychmiastowy: już w 1980 r. nowy obiekt turystyczny odwiedziło 23 000 turystów, a w 1982 r. już ponad 40 000 turystów. Taki efekt był możliwy jedynie dzięki zaawansowanym pracom nad uatrakcyjnieniem kopalni i przylegającego do niej terenu. Zbudowano Park Turystyczny „Blegny Mines” oraz centrum sportowo-rekreacyjne wraz z hotelem, wykorzystano infrastrukturę kolejową zakładów (wycieczki po okolicach), przystosowano do zwiedzania podziemne wyrobiska. W najbliższym czasie planuje się rozbudowę obiektu do wielkiego kompleksu rozrywkowego czynnego 24 godziny na dobę⁸. Od czasu powstania Parku Turystycznego „Blegny-Mines” w całej Europie rośnie liczba przykładów turystycznego wykorzystania dziedzictwa przemysłowego. Istnieje tendencja do tworzenia zespołów tego typu obiektów i łączenia ich w różnego typu szlaki turystyczne. Coraz więcej inwestorów wybiera takie miejsca na lokalizację hoteli, centrów konferencyjnych lub handlowych. W każdym przypadku sukces jest poprzedzony kompleksową wizją i potężnymi inwestycjami.

Innym ciekawym przykładem jest Zagłębie Ruhry, które jest pionierem w dziedzinie turystyki dziedzictwa przemysłowego na terenie Niemiec. Dawne centrum niemieckiego przemysłu przekształciło przestarzałe piece hutnicze i kopalnie w atrakcje turystyczne, obok których istnieją wciąż funkcjonujące instalacje przemysłowe oraz muza. Najbardziej widowiskową metamorfozę przeszedł kompleks kopalni i koksowni Zollverein w Essen, atrakcja utworzonego w 1999 r. Europejskiego Szlaku Dziedzictwa Przemysłowego. Na liczącej około 400 km trasie, znajduje się ponad 50 wspaniałych zabytków i jedynych w swoim rodzaju atrakcji ze 150-letniej historii przemysłu aż po ostatnie przemiany. Nigdzie indziej nie znajdziemy takiej koncentracji spektakularnych obiektów, jak właśnie tutaj.

Obserwowany obecnie w Polsce proces dezindustrializacji rozpoczął się w krajach Europy Zachodniej już w latach 60-tych XX w. Doświadczenia państw zachodnich w tej dziedzinie mogą więc służyć za przykład polskim instytucjom i organizacjom podejmującym trud ochrony dziedzictwa przemysłowego poprzez tworzenie w dawnych zakładach muzeów techniki lub ich adaptację do celów innych niż pierwotne. Przyjrzyjmy się więc tym zachodnim przykładom.

Wielka Brytania jest krajem, w którym narodził się wielki przemysł. Jest to również kraj, w którym rozpoczął się proces likwidacji tego przemysłu, gdzie zainicjowana została mająca bezpośredni związek z tym procesem idea ochrony dziedzictwa przemysłowego. Przemiany gospodarcze zachodzące w przemyśle brytyjskim w latach 60. XX w. doprowadziły do wyludniania się dawnych dzielnic przemysłowych, a czasem nawet całych miast. Pojawiły się problemy związane z zagospodarowaniem opuszczonych obiektów poprzemysłowych. Lata 70. XX w. to czas wielkiej debaty społecznej, której pokłosiem były pierwsze udane adaptacje zabytkowych zespołów przemysłowych. Kolejne dziesięciolecie przyniosło wiele spektakularnych rewitalizacji takich obiektów. W tym okresie polityka państwa sprzyjała takim inicjatywom i niejednokrotnie finansowo wspomagała działania remontowe i adaptacyjne. Duży nacisk położono wówczas na promocję i propagowanie dotychczasowych osiągnięć. Obecnie można zaryzykować twierdzenie, że idea zachowania i adaptacji dziedzictwa przemysłowego jest jednym z podstawowych „towarów eksportowych” Wielkiej Brytanii, w szczególności zaś Anglii.

⁸ <http://polskanaweekend.onet.pl/1586210,1,ciekawostki-turystyczne-artykul.html>, data dostępu 15.02.2011

W grupie najważniejszych dokonań brytyjskich należy wymienić:
Kopalnię węgla kamiennego „Caphouse” w Yorkshire przekształconą w Angielskie Narodowe Muzeum Górnictwa,
Muzeum górnicze „Big Pit” w południowej Walii,
Muzeum „Ironbridge Gorge” w pobliżu miasta Telford w regionie West Midlands,
Muzeum Porcelany Coalport,
Muzeum Rzeki Severn,
Skansen „Blists Hill Open Air Museum”, z odtworzoną wiktoriańską wioską górniczą,
Park miejskiego dziedzictwa w dzielnicy Castelfield Manchesteru, gdzie prócz rewaloryzacji układu urbanistycznego, powołano Muzeum Nauki i Przemysłu,
Sieć kanałów służących żegludze śródlądowej wraz z infrastrukturą doków stanowiących wygodne trasy dla łodzi spacerowych,
Londyńskie XVIII-wieczne doki św. Katarzyny adaptowane do celów mieszkalnych i biurowych,
„Albert Dock” w Liverpoolu, gdzie zlokalizowane są Tate Gallery, Muzeum Morskie, Centrum The Beatles oraz studia telewizyjne.

W Niemczech era przemysłowa rozpoczęła się w już w poł. XVIII w., a pierwsze próby ratowania starych zakładów przemysłowych podjęto w latach 70. XX w. Wartość architektoniczna, historyczna i funkcjonalna obiektów przemysłowych stała się podstawą licznych projektów rewitalizacyjnych, odnoszących się zarówno do pojedynczych zakładów, jak i do całych obszarów przemysłowych. Najbardziej spektakularnym projektem jest IBA-Emscherpark – projekt rewitalizacji Zagłębia Ruhry obejmujący szeroko zakrojone działania mające na celu przeobrażenie regionu. Program finansowany był głównie z rządowych funduszy celowych, restrukturyzacyjnych, źródeł unijnych, a także przez inwestorów prywatnych.

Drugim kompleksowym programem jest, stworzony dla Saksonii, projekt „Industrielles Gartenreich”. W ramach programu realizowanych jest ok. 35 indywidualnych projektów, wśród których na czołową pozycję wysuwają się rewaloryzacje osiedli przyfabrycznych oraz rekultywacja terenów poprzemysłowych. Wiele zakładów dzięki swej szczególnej formie, skali czy estetyce stało się znakami rozpoznawczymi miejsca, w którym powstały i funkcjonowały. Przykładowo można wymienić:

Kopalnię „Zollverein” w Essen, którą w roku 2002 wpisano na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO,
Kopalnię „Sachsen” w Hamm przekształconą w Eko-centrum Nadrenii-Westfalii,
Maximilianpark w okolicy Hamm, dawną fabrykę mieszczącą obecnie sale koncertowe, galerie, restauracje, a także muzeum przyrodnicze,
Hutę Thyssena w Duisburgu zamienioną w Nord Theater,
Zakład wielkopiecowy w Voelklingen, wpisany na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO,
Ferropolis, miejsce, w którym gigantyczne koparki i inne maszyny wykorzystywane niegdyś w kopalniach odkrywkowych służą jako scenografia areny widowiskowej, mieszczącej ok. 25 tyś. widzów.
Niemieckie Muzeum Górnictwa w Bochum. Założone w 1930 r. na miejscu likwidowanej kopalni dziś jest największą tego typu placówką na świecie odwiedzaną rocznie przez 400 000 gości. Na powierzchni 12000m² zgromadzono dziesiątki tysięcy eksponatów: narzędzi, maszyn, pojazdów, makiet, elementów ubioru

W przeciwieństwie do Wielkiej Brytanii i Niemiec, inicjatywy ochrony dziedzictwa przemysłowego we **Francji** pojawiły się dopiero w latach 80. XX w. Wcześniej nie dostrzegano rangi tego zagadnienia, dokonując wielu wyburzeń obiektów przedstawiających niejednokrotnie ogromną wartość zabytkową czy architektoniczną.

Najbardziej znanym zabytkiem techniki Francji, będącym równocześnie wizytówką Paryża, jest rozpoznawana na całym świecie wieża Eiffla. W stolicy znajduje się również dobrze znany budynek dawnego dworca kolejowego i hotelu d'Orsay, gdzie utworzono Muzeum Sztuki d'Orsay. Zespołem mniej znanych zabytków techniki w Paryżu jest infrastruktura kanałów Saint Martin i l'Ourcq w dzielnicy La Villette, którą w latach 80-tych XX w. poddano rewaloryzacji. Oprócz obiektów paryskich przytoczyć można także przykłady z innych regionów Francji.

Le Creusot silny ośrodek produkcji metalurgicznej; przyjeżdżających tu wita potężny zabytkowy młot o nacisku 500 ton, mierzący 21 m wysokości, wyprodukowany w tutejszych zakładach w 1876 r., ponadto wykorzystano tu dawne piece szklarskie jako sale ekspozycyjne i filmowe,

Centrum Historii Górnictwa w Lewarde w regionie Nord-Pas-de-Calais,
Zabytkową kopalnia węgla w Lievin.

Przykłady państw, które dbają o zachowanie zabytków techniki można by mnożyć. Celowym będzie przytoczenie kilku dodatkowych przykładów:

W Belgii przykładem działań mających na celu zachowanie zabytków technicznych jest miejscowość Genk, gdzie przystosowano do celów turystycznych kopalnię „Winterslag”, a stara hałda, ma się stać terenem rekreacyjnym,

W Holandii obejmuje się ochroną nie tylko siedemnastowieczne wiatraki, ale również zakłady przemysłowe, takie jak np. łuskarnia ryżu „Lassie” czy fabryka mydła „De Adelaar”,

W Katalonii, jedynym regionie przemysłowym Hiszpanii, utworzono Muzeum Nauki i Techniki, prowadzące program rozwoju i promocji turystyki industrialnej dla tego obszaru.

Z powyższych informacji wynika, iż w Unii Europejskiej dostrzegana jest wartość dziedzictwa przemysłowego i możliwości jego wykorzystania dla celów edukacyjnych, kulturotwórczych oraz turystycznych. Zainteresowanie przejawami dawnej kultury technicznej w coraz szerszych kręgach europejskich świadczyć może o dużym potencjale turystycznym zabytków techniki oraz o pomyślnych perspektywach rozwoju turystyki industrialnej także w Polsce.

6. Ochrona zabytków dziedzictwa przemysłowego.

Zabytki techniki są bardzo często autentycznymi dziełami sztuki. Ta szczególna ranga zabytków techniki powoduje, że powinny być one otoczone wyjątkową opieką. Wyjątkową, ponieważ często są one jedynymi egzemplarzami w skali regionu, kraju, a nawet w skali światowej. Stąd też podejmowane są liczne inicjatywy – o charakterze międzynarodowym lub lokalnym. Poniżej omówiono najważniejsze z nich.

6.1 Światowa organizacja ochrony dziedzictwa przemysłowego.

W latach 60. XX w. zainteresowanie archeologią przemysłową rozwinęło się w kilku krajach, takich jak Wielka Brytania, Francja, Belgia, Holandia i cała Skandynawia. W latach 70. XX w. narodziła się w Europie nowa koncepcja – ochrona spuścizny przemysłowej. Ta nazwa jest w użyciu do dziś. W tym okresie podjęto międzynarodową współpracę mającą na celu zachowanie spuścizny przemysłowej. Już w 1973 r. w Wielkiej Brytanii odbyła się konferencja obejmująca Europę, USA i Kanadę. Podczas tej konferencji delegaci postanowili powołać Międzynarodową Komisję Konserwacji Spuścizny Przemysłowej, a podstawowym zadaniem tej organizacji jest wymiana doświadczeń i dzielenie się dobrą praktyką.

Szerzeniem wiedzy o dziełach myśli inżynierskiej, a także promocją unikalnych zabytków techniki i przemysłu jako ważnego elementu współczesnej cywilizacji zajmuje się

Międzynarodowy Komitet Ochrony Dziedzictwa Przemysłowego – TICCIH⁹. Komitet ten skupia wielu naukowców z różnych krajów w celu rozwoju międzynarodowej współpracy w zakresie ochrony, konserwacji, badań i dokumentacji dziedzictwa przemysłowego. Podejmuje też różnorodne inicjatywy, które mają pozyskać społeczną akceptację dla idei zachowania zabytków techniki [Stasiak 2006, 79]. Członkowie tej organizacji przyjęli następującą definicję: „Dziedzictwo przemysłowe składa się z pozostałości kultury przemysłowej, które posiadają wartości historyczne, technologiczne, społeczne, architektoniczne i naukowe. Na te pozostałości składają się budynki, maszyny, warsztaty, fabryki, kopalnie oraz miejsca do przerobu i oczyszczania, magazyny i składy, miejsca wytwarzania, przesyłu i użycia energii, transport i cała jego infrastruktura, a ponadto miejsca związane z działalnością społeczną związaną z przemysłem, takimi jak mieszkalnictwo, praktyki religijne czy edukacyjne”¹⁰.Warte podkreślenia są trzy wnioski płynące z tej definicji [Kronenberg 2009, s.89]:

obejmuje ona tylko wytwory materialne (zdecydowanie łatwiejsze do inwentaryzacji i analizy niż wytwory niematerialne);

do uznania za element dziedzictwa, obiekty muszą spełnić pewne kryteria – muszą posiadać pewne wartości (historyczne, technologiczne, architektoniczne czy naukowe), dziedzictwem nie są wszystkie tereny i obiekty związane z przemysłem;

dziedzictwem przemysłowym są nie tylko obiekty związane z działalnością produkcyjną, ale także ta towarzysząca przemysłowi – jak magazyny, domy mieszkalne czy szkoły.

Celem TICCIH jest stworzenie międzynarodowego forum dla wymiany myśli i idei dotyczących historii przemysłu i zabytków techniki. TICCIH realizuje swoje zadania statutowe poprzez organizowanie, gromadzenie, opracowywanie i rozpowszechnianie informacji dotyczących zasad, techniki i kierunków badawczych, metod dokumentacji, prac naukowych oraz konserwacji dziedzictwa przemysłowego. Podejmowane są inicjatywy, które mają służyć budowaniu zrozumienia i społecznej akceptacji dla idei zachowania zabytków techniki.

W Polsce oficjalny wpis TICCIH do rejestru organizacji pozarządowych w Ministerstwie Kultury nastąpił w grudniu 1988 r. Obecnie Polski Komitet TICCIH prowadzi współpracę z Ministerstwem Kultury i Generalnym Konserwatorem Zabytków, Federacją Stowarzyszeń Naukowo-Technicznych NOT i Polskim Towarzystwem Historii Techniki. Podpisano również strategiczne porozumienia z Polską Organizacją Turystyczną oraz Szkołą Główną Handlową dotyczące partnerstwa w zakresie problematyki turystyki industrialnej.

W 1994 r. eksperci pod przewodnictwem profesora Jana Pazdura przygotowali rekomendację dla kolejnych dziewięciu obiektów z terenu Polski. Obok kopalni soli w Wieliczce, neolitycznych kopalni w Krzemionkach Opatowskich, Kanału Augustowskiego, miast przemysłowych Żyrardowa, Wałbrzycha i Tarnowskich Gór, Wielkiego Pieca w Starachowicach oraz Księżego Młyna w Łodzi rekomendację otrzymał również pierwszy spawany most na rzece Słudwi k/Łowicza zaprojektowany przez prof. Stefana Bryłę.

Innym ważnym przedsięwzięciem badawczym jest inicjatywa, zmierzająca do opracowania atlasu dziedzictwa przemysłowego dla poszczególnych regionów naszego kraju. Atlas, poprzez ukazanie przestrzennego rozmieszczenia zasobów zabytkowych może wytyczyć kierunki rozwoju regionu w zgodzie z ideą zrównoważonego rozwoju i traktując zachowane relikty industrializacji jako obiekty o dużym potencjale m.in. dla edukacji i turystyki.

Aktualnie Polski Komitet TICCIH skupia grono blisko 60 osób, które zawodowo zajmują się tą problematyką w Polskiej Akademii Nauk, na wyższych uczelniach, w muzeach

⁹ TICCIH – *The International Committee for the Conservation of the Industrial Heritage*. Jest to organizacja pozarządowa afiliowana przy UNESCO i działająca w ponad 42 krajach na wszystkich kontynentach. Jednym z jej założycieli był Polak, prof. Jan Pazdur. Została ona powołana do życia w 1978 r.

¹⁰ <http://www.mnactec.com/ticcih> - data pobrania listopad 2010.

technicznych i centralnych instytucjach kultury. Sekretariat mieści się w Muzeum Techniki w Warszawie. Prowadzona jest kampania informacyjna Dziedzictwo Techniki dla Przyszłości w ramach której organizowane są konferencje naukowe i wydawane publikacje.

6.2 Zabytki techniki na Liście Światowego Dziedzictwa Kulturalnego i Przyrodniczego UNESCO.

Lista Światowego Dziedzictwa Kulturalnego i przyrodniczego UNESCO jest rejestrem najcenniejszych obiektów na świecie. Została utworzona, aby chronić światową spuściznę kulturalną i naturalną. Pierwsze obiekty na Listę światowego dziedzictwa kulturalnego i przyrodniczego UNESCO wpisano w 1978 r. To prestiżowe wyróżnienie otrzymało wówczas tylko 12 najcenniejszych miejsc na świecie. Wśród nich znalazł się Park Narodowy Yellowstone w USA, Polski Kraków, ale również – jako pierwszy zabytek techniki na świecie, który otrzymał tego typu wyróżnienie – kopalnia soli w Wieliczce. Dwa lata później na Liście, oprócz obiektów typowo kulturowych oraz przyrodniczych, znalazły się kolejne miejsca związane z przemysłem – górnicze miasteczko Røros w Norwegii, słynące z wydobycia miedzi oraz Brazylijskie Ouro Preto – które swój rozwój zawdzięczało lokalnemu wydobyciu złota. W kolejnych latach na Listę trafiały inne zabytki związane z dawną techniką, dziś jest ich ponad 60.

Dowodem tak dużego zainteresowania dziedzictwem przemysłowym jest utworzenie Międzynarodowego Centrum Dokumentacji i Badań nad Dziedzictwem Przemysłowym dla Turystyki, które za cel stawia sobie utworzenie Światowej Listy Dziedzictwa Przemysłowego dla turystyki – na wzór listy UNESCO, poświęconej jednak tylko wybitnym, a jednocześnie udostępnionym do ruchu turystycznego obiektom poprzemysłowym, zarówno tym dawniejszym, jak i całkiem współczesnym.

6.3 Międzynarodowe Centrum Dokumentacji i Badań nad Dziedzictwem Przemysłowym dla Turystyki w Zabrze.

Zabrze było kiedyś jednym z największych centrów przemysłowych w Europie, oddziedziczyło zabytki przemysłu ciężkiego, wyposażenie oraz przemysłową architekturę. Niektóre z maszyn to obiekty unikatowe na skalę światową, które pomimo upływu lat wciąż funkcjonują. Wieże, szyby górnicze oraz naziemne i podziemne szlaki tworzą charakterystyczny wizerunek Zabrze. Miasto kojarzone dotąd z przemysłem ciężkim oraz z kopalniami węgla kamiennego zaczyna zmieniać swój obraz stając się centrum turystyki i kultury przemysłowej. Ponad 200 lat trwającej tu industrializacji pozostawiło po sobie obiekty niezwykle, które postanowiono odpowiednio zagospodarować. W 2003 r. miasto otrzymało certyfikat Polskiej Organizacji Turystyki za Turystyczny Produkt roku „Zabrze – Miasto Turystyki Przemysłowej”. Z kolei Polska Izba Turystyki przyznała miastu nagrody „Kompas” i „Globus” za szczególny wkład w promocję turystyczną regionu.

4 września 2008 r. w Zabrze zostało powołane Międzynarodowe Centrum Dokumentacji i Badań nad Dziedzictwem Przemysłowym dla Turystyki (MCDB-DPT), będące integralną częścią Zabytkowej Kopalni Węgla Kamiennego „Guido”, gdzie Centrum ma swoją siedzibę. Inicjatywa powołania Centrum pojawiła się już w 2005 r. za sprawą Światowej Organizacji Turystyki (UNWTO), pod auspicjami której organizowane są od 2004 r. w Zabrze międzynarodowe konferencje poświęcone dziedzictwu przemysłowemu i turystyce. Z tego też względu UNWTO jest jednym z sygnatariuszy Porozumienia o Współpracy dotyczącego utworzenia Centrum. Pozostali partnerzy z Polski to Gmina Zabrze, Województwo Śląskie i Górnośląska Wyższa Szkoła Handlowa w Katowicach. Miasto zostało wybrane przez przedstawicieli WTO, ponieważ wielokrotnie tu przyjeżdżali i pozytywnie oceniali wkład miasta w rozwój turystyki poprzemysłowej.

Centrum stawia sobie za zadanie oferowanie usług dla sektora turystycznego i dysponentów obiektów przemysłowych oraz zaangażowanie we współpracę, a także wymianę

doświadczeń z innymi, międzynarodowymi i krajowymi instytucjami związanymi z dziedzictwem przemysłowym dla turystyki – jego ochroną, promocją, nadawaniem nowych wartości. Działalność Centrum obejmuje następujące, hasłowe zagadnienia, związane z szeroko pojętym dziedzictwem przemysłowym dla turystyki. Do głównych zadań ośrodka należy zaliczyć: [Burzyński 2007, s. 29; Handszuh 2009, s. 26-31]

- stworzenie listy Światowego Dziedzictwa Przemysłowego dla Turystyki i umieszczenie jej na stronach UN WTO;
- wykreowanie nowego produktu turystycznego: Światowy Szlak Zabytków Techniki Przemysłowej;
- wspieranie inicjatyw w zakresie rozwoju Dziedzictwa Przemysłowego dla Turystyki wraz z wykorzystaniem do tego celu specjalnego Portalu;
- współpraca z organizacjami międzynarodowymi – UNESCO, TICCIH, Rada Europy, Komitet Współpracy Ekonomiczno-Społecznej i inne;
- współpraca z organizacjami krajowymi i regionalnymi;
- promocja, edukacja i upowszechnianie wiedzy o turystyce dziedzictwa przemysłowego;
- inicjowanie przedsięwzięć dotyczących rozwoju tej formy kultury i turystyki.
- tworzenie bazy danych w formie kart ewidencyjnych o obiektach związanych z przemysłem o dużym potencjale turystycznym,
- badania i analizy, dotyczące m.in. profilu osób odwiedzających obiekty dziedzictwa przemysłowego oraz ich użytkowników,
- pomoc w zakresie prowadzenia projektów i poszukiwania źródeł ich finansowania,
- pomoc w zakresie szkolenia i interpretacji dziedzictwa przemysłowego.

6.4 Ochrona zabytków techniki w Polsce.

Bezpośrednim impulsem dla organizowania w XIX w. muzeów techniki na ziemiach polskich stały się wystawy przemysłowe¹¹ zarówno krajowe, jak i zagraniczne. Nie bez znaczenia był również przykład pierwszych europejskich muzeów technicznych. To właśnie pod wpływem wrażeń wyniesionych ze zwiedzania Muzeum Nauki (*Science Museum*) w Londynie dr Adrian Baraniecki, zaczął gromadzić zbiory narzędzi, mechanizmów, próbek różnych surowców i materiałów. Ofiarowane następnie Radzie Miejskiej m. Krakowa, stały się zaczątkiem powstałego w 1868 r. Muzeum Techniczno-Przemysłowego, pierwszej placówki polskiego muzealnictwa technicznego [Jasiuk 1988, s. 47]. W następnych latach powstały muzea techniki we Lwowie i Warszawie.

Pierwsze polskie muzea techniki organizowały kursy szkoleniowe i odczyty, pracownie badawcze, propagowały m.in. drogą specjalnych wystaw, wyroby krajowego rzemiosła i przemysłu, prowadziły laboratoria. Były one więc w istocie ośrodkami dydaktyczno-naukowymi o szerokim zakresie działalności, gromadziły zbiory, popularyzowały wiedzę techniczną, upowszechniały praktyczne umiejętności rzemiosła.

W latach międzywojennych XX w. na mapie polskiego muzealnictwa technicznego pojawiły się muzea koncentrujące swoją działalność na określonej dziedzinie techniki czy przemysłu. Był to wyraźny przejaw specjalizacji muzeów techniki. W Warszawie powstały wówczas m.in. Muzeum Kolejowe, Muzeum Tramwajów i Autobusów, Muzeum Poczty, w Gdyni zaczęto organizować Muzeum Morskie, w kopalni w Wieliczce zapoczątkowano zbiory dawnych narzędzi górniczych [Jasiuk 1988, s.48].

¹¹ Serię ekspozycji światowych otworzyła Wielka Wystawa Londyńska zorganizowana w 1851 r. Odbywała się w Crystal Palace, gmachu o rewolucyjnej, jak na owe czasy, konstrukcji, wykonanym niemal całkowicie z żelaza i szkła. Był to jeden z pierwszych przykładów wykorzystania w budownictwie elementów prefabrykowanych. Celem organizatorów wystawy było ukazanie brytyjskiej dominacji w sferze przemysłu. Kolejnym wielkim wystawom – m.in. w Melbourne, Chicago, Filadelfii i Paryżu – przyświecały podobne cele: sukcesy ekonomiczne i techniczne miały podnosić prestiż narodowy.

W latach 30. XX w. podjęte zostały także działania na polu ochrony zabytków techniki, przy czym były to działania zorganizowane, w pełni świadome, wynikające ze zrozumienia wartości tych zabytków dla kultury narodowej. Ośrodkiem inicjującym było Muzeum Techniki i Przemysłu w Warszawie. Dzięki inicjatywie i pasji grona przedstawicieli świata technicznego akcja ochrony zabytków wyszła poza mury placówek muzealnych. To już nie było mniej lub więcej przypadkowe gromadzenie zabytków i pokazywanie ich w salonach muzealnych. Zapoczątkowane zostały akcje w pewnym stopniu kompleksowe jak np. ochrona walcowni i pudlingarni z pierwszej połowy XIX w. w Sielpi¹², a więc całego zespołu zabytków w ich naturalnym, rodzimym środowisku. Podobnych nowatorskich przedsięwzięć można wymienić więcej [Jasiuk 1970, s. 62].

Powstały Sekcje Ochrony Zabytków Polskiej Sztuki Inżynierskiej w Zagłębiu Staropolskim, Zagłębiu Węglowym i w Małopolsce. Uznane muzeum w Sielpi Wielkiej zorganizowanego na terenie zakładu przemysłowego za zabytek w 1934 r. było bez wątpienia pierwszym formalne wprowadzeniem zabytku techniki i przemysłu na listę zabytków w Polsce, a być może również w Europie. Niestety czasie wojny większość oryginalnego wyposażenia zakładu została rozkradziona i przetopiona przez okupanta, zachowany jednak został cały układ napędowy walcowni. Wpis na listę podkreśla, że Polska ma bogate tradycje w zakresie ochrony zabytków techniki i przemysłu, tradycje należące do najdawniejszych w Europie [Jasiuk 2008, s. 14].

O wyborze i ochronie zabytków dziedzictwa przemysłowego mogą decydować różne czynniki – znaczenie dla rozwoju techniki, czas powstania, stopień rzadkości, wartość dla historii architektury, a w niektórych przypadkach urbanistyki, jak również stan zachowania a także czynniki ekonomiczne – koszty opieki. Najtrudniejszym zadaniem jest właściwe wykorzystanie takich zabytków. Oprócz funkcji muzealnej lub rezerwatu możliwe jest także kompromisowe wykorzystanie obiektów dziedzictwa przemysłowego jak np.: zachowanie bryły, architektury budynku; nowe wykorzystanie wnętrza; adaptacja do nowych funkcji; wykorzystanie dawnego zabytkowego wyposażenia jako elementu ozdoby wnętrza dostosowanego do nowych potrzeb. Współczesna ochrona zabytków obejmuje nie tylko pojedyncze zabytki, dzieła sztuki, pamiątki historyczne, lecz również krajobraz kulturowy będący przekształconym przez człowieka naturalnym otoczeniem, w którym zapisane są zarówno elementy kultury materialnej jak i duchowej. Ochrona zabytków zatem to zespół procedur mających uchronić przed zniszczeniem uznane za istotne – jako świadectw historyczne – elementy tworzące wspólnie krajobraz kulturowy.

Dziś ochrona zabytków, zarówno materialnych jak i niematerialnych jest obowiązkiem konstytucyjnym Państwa. W myśl art. 5 Konstytucji RP „Rzeczpospolita Polska (...) strzeże dziedzictwa narodowego (...). Istotnym elementem tego dziedzictwa są zabytki, które w swych niematerialnych wartościach są dobrem wspólnym. Art. 82 Konstytucji wskazuje, iż „obowiązkiem Obywatela (...) jest troska o dobro wspólne”.

Ochrona zabytków w rozumieniu przyjętym w obowiązującej obecnie w Polsce *Ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z 23 lipca 2003 r.* [Ustawa...] oznacza działania organów administracji publicznych podejmowane w celu:

- zapewnienia warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;
- zapobiegania zjawiskom niepożądanym: niszczeniu i niewłaściwemu korzystaniu z zabytków, ich kradzieżom, zaginięciom, nielegalnemu wywozowi za granicę;
- kontrolowania stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;

¹² Sielpia Wielka – wieś położona w woj. Świętokrzyskim. Muzeum Zagłębia Staropolskiego mieści się w halach dawnej walcowni z pierwszej połowy XIX w., która została zbudowana w ramach programu uprzemysłowienia ziem polskich zainicjowanych po 1815 r. przez Stanisława Staszica. W 1843 r. w zakładzie tym pojawiła się pierwsza w Królestwie Polskim turbina wodna. Walcownia w Sielpi funkcjonowała do 1921 r., ale jeszcze przed II wojną światową została przeznaczona na cele muzealne.

uwzględniania zadań ochronnych w procesie planowania, zagospodarowania przestrzennego oraz kształtowania środowiska.

Zgodnie z wyżej wymienioną ustawą w Polsce istnieją cztery podstawowe formy ochrony zabytków: wpis do rejestru zabytków; uznanie za pomnik historii; utworzenie parku kulturowego; ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego.

6.4.1. Obiekty dziedzictwa przemysłowego w rejestrze zabytków

Najbardziej powszechną formą ochrony zabytków jest rejestr zabytków, który stanowi podstawową ustawową formę ochrony prawnej obiektu i prowadzony jest według ściśle określonej procedury wyznaczonej przez Ustawę o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz Rozporządzenia Ministra Kultury [*Rozporządzenie...*]. Wpis do rejestru zabytków stwarza określoną sytuację prawną obiektu, która ogranicza swobodę działań, zwłaszcza tych niepożądanych, narzuca pewne rygory postępowania przy nich, daje też pewne przywileje finansowe. Rejestr zabytków jest stale uaktualniany i publikowany m.in. na stronie internetowej Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków (KOBiDZ)¹³.

Polska dysponuje bogatymi zasobami zabytków techniki i przemysłu. Wśród 150 najbardziej atrakcyjnych turystycznie obiektów blisko jedna trzecia to zabytki związane z dziedzictwem przemysłowym. Duża liczba zachowanych zabytków techniki i budownictwa przemysłowego w Polsce jest związana z historią gospodarczą, której efektem jest pewne zapóźnienie technologiczne w stosunku do krajów Europy Zachodniej. Dzięki temu zachowało się wiele obiektów unikatowych nie tylko w skali kraju, ale także Europy a nawet świata. Najwięcej zabytków techniki znajduje się na terenach włączonych do granic Polski po II wojnie światowej, natomiast obszar rdzennie polski był w stosunkowo mniejszym stopniu zindustrializowany, z wyjątkiem województwa świętokrzyskiego i łódzkiego¹⁴. Określenie liczby zachowanych zabytków budownictwa przemysłowego oraz techniki w Polsce ma charakter szacunkowy. Ogółem zewidencjonowanych jest blisko 64673 zabytków nieruchomości, w tej liczbie jest 2098 obiektów przemysłowych¹⁵. W układzie branżowym zasób ilościowy ewidencyjnych dóbr kultury przedstawia się następująco: 81 kopalni węgla kamiennego, 3 kopalnie soli kamiennych, 31 hut żelaza, 51 wapienników, 23 odlewnie, 277 elektrowni, 132 gazownie, 201 trafostacji, 29 portów i zespołów stoczniowych, 11 latarni morskich, 130 stalowni, 40 zakładów metalurgicznych, 237 fabryk maszyn, 40 zakładów przemysłu metalowego, 28 zakładów przemysłu chemicznego, 273 wieże ciśnienia, 285 wodociągów miejskich, 1709 młynów, 514 wiatraków, 118 rzeźni, 1135 browarów, 204 gorzelnie, 656 kuźni, 284 spichlerze, 859 fabryk włókienniczych, 163 cegielnie, 122 zakłady ceramiczne, 148 papierni, 100 tartaków, 9 garbarni, 166 cukrowni, 26 piekarni, 13 krochmalni, 219 młeczarni, 15 jazów i śluz, 102 przepusty, 6 kanałów, 8 zajezdni tramwajowych oraz 5445 obiektów kolejnictwa [*Turystyka w obiektach...* s.7]. Spoglądając na obiekty przemysłowe w miastach, można stwierdzić, że w pewnym sensie kształtują one i uatrakcyjniają formę miejskiego krajobrazu kulturowego. Często są czynnikiem kreującym piękno miast, ich sylwetki są widoczne z daleka, są też niejednokrotnie magnesem ściągającym turystów i krajoznawców. Im bardziej jest ich okazała forma architektoniczna, im bogatszy materiał, im dawniejszy czas ich powstania budowli tym jest większe zainteresowanie zwiedzających. Stare fabryki przekształcane są w muzea lub centra handlowo-rozrywkowe. Mają one specyficzny klimat i dzięki temu cieszą się dużą popularnością.

¹³ <http://www.zabytek.pl/idm,160,rejestr-zabytkow.html> , data dostępu 23.02.2011

¹⁴ Największa ilość zabytków przemysłowych jest na terenie województwa dolnośląskiego (14,82% ogólnej ilości zabytków przemysłowych w Polsce), w następnej kolejności największe ilości zabytków przemysłowych znajdują się w województwach wielkopolskim (11,87%), mazowieckim (11,77%), warmińsko-mazurskim (9,72%) oraz śląskim (8,25%).

¹⁵ Stan na 4.10. 2010 r.

6.4.2. Pomniki Historii dziedzictwa przemysłowego

Uznanie zabytku za Pomnik Historii jest szczególnym aktem prawnym, bowiem Pomnikami Historii mogą zostać zabytki nieruchome o ponadregionalnym znaczeniu, dużych wartościach historycznych, naukowych i artystycznych, mające znaczenie dla polskiego dziedzictwa kulturowego, utrwalone w świadomości społecznej i stanowiące źródło inspiracji dla kolejnych pokoleń. Ponadto muszą to być zabytki jednorodnie stylowo, należycie wkomponowane w przestrzeni, będące dziełami wybitnych twórców oraz dobrze zachowane. Obiekt proponowany do uznania za Pomnik Historii musi być wpisany do rejestru zabytków lub objęty statusem parku kulturowego. Uznanie zabytku za Pomnik Historii jest szczególną formą nobilitacji. Status Pomnika Historii zabytkom i parkom kulturowym nadaje w drodze rozporządzenia Prezydent RP, na wniosek ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego¹⁶. Na dzień 17.09.2010 na liście znajduje się 39 Pomników Historii, w tej liczbie 7 zaliczonych do dziedzictwa przemysłowego.

7. Turyści zainteresowani kulturową turystyką dziedzictwa przemysłowego

W ostatnich latach odnotowuje się ogólnoswiatowy trend w turystyce. Wzrasta liczba grup wycieczkowych, jak i turystów indywidualnych zainteresowanych zabytkami techniki. Turyści zainteresowani dziedzictwem przemysłowym pochodzą zazwyczaj z krajów Europy Zachodniej zwłaszcza z Niemiec, Anglii, Belgii oraz krajów skandynawskich. Ci, którzy szczególnie interesują się tym typem turystyki to przede wszystkim: młodzież szkolna (zrzeszona koła zainteresowań), studenci (szczególnie historii, historii sztuki oraz kierunków technicznych), naukowcy, turyści z segmentu biznesowego, zainteresowani inwestycjami na obszarach poprzemysłowych.

Głównymi powodami, które motywują turystów do poszukiwania obiektów przemysłowych i poprzemysłowych to przede wszystkim: chęć poznania historii, edukacja techniczna, aktywne odkrywanie, zdobywanie nowych doświadczeń, przeżywanie kontaktu z przeszłością, utrwalanie za pomocą fotografowania, filmowania oraz przeżycie przygody oraz rozwój sprawności fizycznej (sporty ekstremalne).

Aby turystyka przemysłowa w Polsce mogła się szybko i harmonijnie rozwijać należy odpowiednio dopasować ofertę zwiedzania i prezentacji zabytków techniki, skierowanej zarówno do turystów indywidualnych, jak i organizatorów turystyki. Należałoby w końcu przeprowadzić szczegółową inwentaryzację obszarów pogórnictwa i poprzemysłowych, wytypować obiekty zlikwidowanych kopalń lub ich elementów technicznych, z przeznaczeniem do odpowiedniego zagospodarowania turystycznego. Potrzebne jest wsparcie i promocja podziemnych tras turystycznych jako specyfiki turystyki industrialnej. Powinno się podjąć skoordynowane działania na rzecz ochrony i zabezpieczenia miejsc o znaczeniu kulturowym, w tym krajobrazów pogórnictwa i postindustrialnych (np. hałd, sztolni, szybów i wyrobisk pogórnictwa). Trzeba także opracować i wyznaczyć szlaki kulturowe oraz stworzyć koherentny system informacji i udostępniania obiektów turystom. Na przykopalnianych terenach zielonych powinno się utworzyć parki rekreacyjne, a rozległe tereny kopalniane i poprzemysłowe zagospodarować na cele rekreacyjne. W końcu zaadoptować zabytki i obiekty poprzemysłowe np. na galerie, domy kultury, pracownie artystyczne czy z przeznaczeniem turystycznym, ze szczególnym uwzględnieniem bazy gastronomicznej w starych budynkach nadszybia (kawiarnie, restauracje, puby).

W sferze promocji potrzebna jest szersze promowanie zabytków techniki w środkach masowego przekazu, a także w przewodnikach turystycznych i opracowaniach specjalistycznych, jak także promowanie samych działań zmierzających do zachowania, upowszechniania i turystycznego wykorzystania zabytków techniki. Dyrektorzy placówek

¹⁶ Aktualna lista obiektów uznanych przez Prezydenta RP za Pomniki Historii znajduje się na oficjalnej stronie KOBIDZ: <http://www.kobidz.pl/idm,81,lista-objektow-uznanych-przez-prezydenta-rp-za-pomniki-historii.html>.

powinni zabiegać o włączenie zarządzanych przez nich obiektów do programów wycieczek szkolnych zwiedzania różnych zabytków techniki. Należy podjąć działania uświadamiające społecznościom lokalnym, że obiekty i urządzenia techniki stanowią potencjał, który po odpowiedniej analizie i selekcji powinien stanowić podstawę kreowania nowych funkcji (np. turystycznych) gmin, miast lub ich części, szczególnie wtedy, gdy w ich otoczeniu zlokalizowane są zabytkowe osiedla i kolonie robotnicze. Wiele do zrobienia jest także na poziomie technicznym, potrzebne jest lepsze oznakowanie, oświetlenie i wyeksponowanie zabytkowych obiektów i urządzeń.¹⁷

Bibliografia:

- Burzyński, T. *Kierunki działań na rzecz krajowego produktu turystycznego – turystyka dziedzictwa przemysłowego*, w: *Dziedzictwo przemysłowe jako strategia rozwoju innowacyjnej gospodarki*, T. Burzyński (red.), Materiały z IV Międzynarodowej Konferencji Naukowo Praktycznej, Zabrze, 6-7.09.2007, Wydawnictwo GWSH, Katowice 2007.
- Dziedzictwo przemysłowe jako element zrównoważonego rozwoju turystyki*, T. Burzyński, A. Staszewska-Ludwiczak, K. Pasko (red.), Materiały z V Międzynarodowej Konferencji Naukowo Praktycznej, Zabrze, 4-5.09.2008, Wydawnictwo GWSH, Urząd Miejski, Katowice 2009
- Europejskie Dziedzictwo Przemysłowe: Od industrializacji do kultury przemysłowej*, www.eubuildit.net
- Handszuh, H *Tworzenie wzorca jakości dla turystyki dziedzictwa przemysłowego*, w: *Dziedzictwo przemysłowe jako atrakcyjny produkt dla turystyki i rekreacji. Doświadczenia krajowe i zagraniczne*, T. Burzyński i M. Łabaj (red.), Materiały z II Konferencji Międzynarodowej, Zabrze 12-13.05.2005, Wydawnictwo GWSH, Katowice 2005.
- Jasiuk, J. *Ochrona zabytków techniki w Polsce – dorobek i potrzeby*, w: *Muzea i zabytki techniki w Polsce*, L. Morsztynkiewicz (red.), Wydawnictwo Naukowo-Techniczne, Warszawa 1970.
- Jasiuk, J. *Drogi rozwoju polskich muzeów techniki*, w: *Zabytki techniki w programie krajoznawczym PTTK*, Materiały z Sejmiku Krajoznawczego Sielpia Wielka 7-10.04.1988, Zarząd Wojewódzki PTTK, Kielce 1988.
- Jasiuk, J. *Dziedzictwo przemysłowe. Doceniony element tradycji oraz społecznego i turystycznego wykorzystania w Polsce i w Europie*, w: *Dziedzictwo przemysłowe Mazowsza i jego rola w turystyce*, W. Kaprowski, F. Midura, J.W. Sienkiewicz (red.), Wydawnictwo ALMAMER WSE, Warszawa 2008.
- Jezierski, A. Zawadzki S.M., *Dwa wieki przemysłu w Polsce. Zarys dziejów*, Wydawnictwo „Wiedza Powszechna”, Warszawa 1966.
- Kronenberg, M *Obiekty dziedzictwa przemysłowego na trasach zorganizowanych wycieczek po Zabrzu*, w: *Dziedzictwo przemysłowe jako element zrównoważonego rozwoju turystyki*, T. Burzyński, A. Staszewska-Ludwiczak, K. Pasko (red.), Materiały z V Międzynarodowej Konferencji Naukowo Praktycznej, Zabrze, 4-5.09.2008, Wydawnictwo GWSH/Urząd Miejski, Katowice 2009.
- Kronenberg, M *Turystyka dziedzictwa przemysłowego – próba sprecyzowania terminologii*, w: *Dziedzictwo przemysłowe jako strategia rozwoju innowacyjnej gospodarki*, T. Burzyński (red.), Materiały z IV Międzynarodowej Konferencji Naukowo Praktycznej, Zabrze, 6-7.09.2007, Wydawnictwo GWSH, Katowice 2007.
- Kruczek, Z., Litwicka, P. *Ocena atrakcyjności turystycznej Muzeum Inżynierii Miejskiej w Krakowie*, w: *Turystyka kulturowa a regiony turystyczne w Polsce*, D. Orłowski, E. Puchnarewicz (red.), Wyższa Szkoła Turystyki i Języków Obcych, Warszawa 2010.

¹⁷ Opracowane na podstawie: http://www.slaskie.pl/stratur/srt_4_2.htm dostęp 18.02.2011

- Mikos v. Rohrscheidt, A. *Turystyka kulturowa. Fenomen, potencjał, perspektywy*, GWSH Milenium, Gniezno 2008
- Naziębło, J. *Dziedzictwo przemysłowe Żyrardowa a możliwości zagospodarowania turystycznego*, w: *Dziedzictwo przemysłowe Mazowsza i jego rola w turystyce*, W. Kaprowski, F. Midura i J. W. Sienkiewicz (red.), WSE, Warszawa 2008,.
- Nitkiewicz-Jankowska, A. *Turystyka przemysłowa wizytówką Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego*, Prace Naukowe Instytutu Górnictwa Politechniki Wrocławskiej, nr 32, 2006.
- Osiecki, B. *Uwagi do definicji turystyka w obiektach przemysłowych*, w: *Dziedzictwo przemysłowe jako atrakcyjny produkt dla turystyki i rekreacji. Doświadczenia krajowe i zagraniczne*, T. Burzyński i M. Łabaj (red.), GWSH, Katowice 2005.
- Prażanowski, J. *Szlak zabytków techniki jako przykład produktu turystycznego zbudowanego w oparciu o dziedzictwo kultury przemysłowej*, http://flitengo.pl/plugins/p2_news/printarticle.php?p2_articleid=42
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 14 maja 2004 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. 2004 nr 124 poz. 1305).*
- Stasiak, A. *Zabytki techniki i przemysłu*, w: *A to Polska właśnie... Przewodnik do ćwiczeń z geografii turystycznej i krajoznawstwa*, WSTH, Łódź 2006
- Stasiak, A. *Zabytki techniki i przemysłu*, w: *Geografia turystyki Polski. Przewodnik do ćwiczeń krajoznawczych*, A. Stasiak (red.), PWE, Warszawa 2009
- Turystyka w obiektach poprzemysłowych. Koncepcja promocji i rozwoju markowego produktu turystycznego w zabytkach techniki i przemysłu w Polsce*, POT, Warszawa 2004.
- Ustawa z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*, art. 7 (Dz. U. z dnia 17 września 2003 r.).
- <http://polskanaweekend.onet.pl/1586210,1,ciekawostki-turystyczne-artykul.html>
- http://www.slaskie.pl/stratur/srt_4_2.htm
- <http://www.mnactec.com/ticcih>

Cultural tourism in post-industrial facilities – general issues

Summary:

In the article, the author presents an introduction to a wide issue of cultural tourism in post-industrial facilities. Apart from the industrial heritage definition, we can also find a definition of the phenomenon of cultural tourism in post-industrial facilities, a short description of the industry history and the forms of the historical buildings' protection in the world and in Poland. In the last part, the author presents a model of a tourist interested in the post-industrial facilities tourism as well as the list of requirements to be fulfilled, especially in Poland, to allow this sector of tourism to expand.